

TÂLEBÂNÎ, Abdurrahman Hâlis

(عبدالرحمن خالص طالباني)

(ö. 1275/1858)

**Kâdiriyye tarikatının
Hâlisiyye şubesinin piri, şair.**

Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis 1212'de (1797) Kerkük'te doğdu. Zengene aşireti reislerinden Yûsuf Ağa'nın oğlu olan dedesi Molla Mahmud, Kerkük'e bağlı Tâlebân köyünde yaşadığından Tâlebânî nisbesiyle tanınmıştır. Molla Mahmud, 1195'te (1781) Tekke köyüne gelen Hindistanlı Kâdirî şeyhi Ahmed Efendi'ye intisap etmiş, şeyhin Süleymaniye sancağına bağlı Surdaş kasabasında vefat ettiğini öğrenince oraya gidip bugün hâlâ önemli bir ziyaretgâh olan türbesini yaptırmıştır. Bir süre o bölgede kalarak halkın sevgi ve saygısını kazanmış, 1215 (1800) yılında seksen beş yaşında vefat edince vasiyeti üzerine Kerkük'te Tekke Köyü Mezarlığı'na defnedilmiştir. 1224'te (1809) irşad makamına geçen oğlu Şeyh Ahmed hayatının bir kısmını Tâlebân'da, bir kısmını da Kerkük'te geçirmiş ve 1257'de (1841) vefat etmiştir.

Şeyh Ahmed'in on bir oğlundan biri olan Abdurrahman Hâlis ilk öğrenimini Kerkük'te yaptıktan sonra Süleymaniyeli meşhur şeyh Kâk Ahmed ile birlikte medrese tahsiline başladı. Ardından Bağdat'a gidip Şeyh Rûzbihânî'nin yanında öğrenimini tamamlayıp ilmi icâzet aldı ve Kerkük'e dönerek babasının hizmetinde ibadetle meşgul oldu. İki bir tahsil gördüğü, 1816 yılında daha on dokuz yaşında iken Arapça bir eseri Türkçe'ye çevirmesinden anlaşılmaktadır. Abdurrahman Hâlis, Kâdiriyye tarikatının esmâ-i seb'a ile icra edilen sey-rûsülûk usulünü kelime-i tevhid ve lafza-i celâle hasrettiği bilinmektedir. Onun şöhreti ve nüfuzu mahallî sınırları aşarak Osmanlı Devleti topraklarına kadar yayıldı, burada halkın yanı sıra devlet ricâlinden bazıları kendisine intisap etti. Sultan Abdülmecid'in hanımı Sultâne Hatun gördüğü rüyaların etkisiyle ona mürid oldu, bir *Buhârî-i Şerîf* nüshasını mühürleyerek aralarında Hz. Peygamber'in sakalı şerifinin de bulunduğu hediyelerle birlikte Kerkük'e gönderdi, irâde-i seniyye ile şeyhe 100 kuruş aylık bağlattı. 17 Zilkade 1264 (15 Ekim 1848) tarihli irâde-i seniyyeden Bağdat'taki Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî Vakfı bakiyesinden "taâmiye" adıyla şeyhin emrine ayda 500 kuruş tahsis edildiği, aynı iradeden şeyhin aylığının 1500 kuruş

yükseldiği ve cami hizmeti için de 500 kuruş maaş bağlandığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Abdurrahman hakkında halk arasında olağan üstü menkıbeler yayılmıştır. Şeyhülislâm Haydarizâde İbrâhim Efendi'nin kaydettiğine göre tekkesinde din ve mezhep ayırımı yapılmadan birçok kişiye yemek yedirildiği, tekkede misafir olarak bulunan bir Mecûsî'nin kendine has dinî merasimi tekke içerisinde yaptığını görenlerin onu dışarı çıkarmak istediklerinde şeyhin onlara engel olduğu ve Mecûsî'nin istediği gibi dinî âyin yapmasını söylediği belirtilmektedir. Şeyh Abdurrahman Hâlis'in nüfuzu Irak'ın birçok yerine yayıldığı gibi Anadolu'nun çeşitli yörelerine de yayıldı; Sivas, Amasya ve Tokat'ta Kâdiriyye tarikatını yayan Şeyh Mûr Ali Baba onun halifesidir. Şeyh Tâlebânî her yıl Bağdat'a gider, Kâdirî Âsitânesi'nde icra edilen devran zikrini idare eder, diğer Kâdirî tekkelelerinde uygulanmadığı halde kudüm vb. mûsiki aletlerini çaldırırdı. Bazı mutaassıp tarikat mensupları Bağdat Kâdirî Âsitânesi şeyhine başvurup, "Abdurrahman Hâlis'in Hz. Pîr'in makamında kudüm çaldırmasına niçin izin veriyorsunuz, büyük dedenizin aziz ruhunun rahatsız olmasından endişe etmiyor musunuz?" deyince Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunu Nakîbüleşraf Seyyid Ali Efendi'den, "Ben sultan ile veziri arasına giremem" cevabını almışlardı. Rivayete göre Sivas valisi, Şeyh Tâlebânî'ye mektup göndererek şehirlerine bir halifesini yollamasını istemiş ve isteğini defalarca tekrarlamıştır. Tâlebânî teklifte bulunduğu her halifesi, "Ben şeyhimin huzurunda hizmetten ayrılmam, beni bu şereften mahrum etmemesini kendisinden istirham ederim" demiş, şeyh de bunun üzerine kendisine aşk derecesinde bağlı olan halifelerinin Sivas'a gitmelerini tehir etmiş, bir gün yolda kalendermeşrep birini görünce onu çağırılmış ve o anda kendisini irşad edip Sivas'ta görevlendirmiştir. Bu kişi Mûr Ali Baba'dır. Ali Baba tarikatı Sivas'ın neresinde yaymaya çalışacağını sorunca şeyh, "Neresi rastgelirse orada" cevabını vermiştir. Sivaslılar şeyhe tekrar başvurduğunda şeyh, "Gönderdim, arayın bulun" demiş, sonunda onu bulmuşlardır. Daha sonra çalışkanlığından dolayı ismine "mûr" (karınca) kelimesi eklenince ismi Mûr Ali olmuş, ardından da Nûr Ali şeklinde değiştirilmiş ve bu isimle meşhur olmuştur. Türbesi Sivas'ta yaptırdığı hankahın içindedir.

Tâlebânî, 1846 yılında Kerkük'te bulunan tekkesini aynı zamanda o bölgenin

edebiyat ve dinî mûsiki merkezi haline getirmiş, içinde bir de cami yaptırmıştır. Tekkesinde Kerkük'ün tanınmış müsiķişinasları ilâhiler ve yerli hoyratlar terennüm eder, başka yerlerden gelen sanatkârlar da burada sanatlarını icra ederlerdi. Usta bir oyuncu olan Molla Velî ve mâsum hoyratlarıyla tanınan Hâme Pîr gibi eski ses sanatkârları şeyhin himayesinde yetişmişlerdir. Tâlebânî'nin Ali, Abdülkâdir, Abdülvâhid, Rızâ ve Hasan isminde beş erkek; Fatma Han, Esmâ Han, Âmine Han, Hanîfe Han, Kibriyâ Han ve Halîme Han adında altı kız çocuğu olmuştur. Oğullarından Şeyh Rızâ'nın şöhreti bütün Irak'a, İran ve Türkiye'ye kadar yayılmıştır. Meclis-i Meşâyih reisi ve Urfa milletvekili olan Mustafa Saffet Yetkin, Abdurrahman Hâlis'in oğlu Şeyh Ali et-Tâlebânî'nin halifesidir. Tâlebânî'nin silsilesi Türkiye'de İstanbul, İzmir, Bursa, Elazığ ve Erzurum başta olmak üzere birçok ilde, daha yoğun olarak Irak, Rusya, Avrupa ve Amerika'da devam etmektedir. Irak Cumhurbaşkanı Celâl Tâlebânî, Kerkük'teki Kâdirî-Hâlidî Âsitânesi'nin son postnişini Şeyh Hüsâmeddin Hâlis et-Tâlebânî'nin oğludur.

Eserleri. 1. Divan. Türkçe ve Farsça şiirlerden oluşan eser ilk defa, Bağdat Valisi Gözlüklü Reşid Paşa'nın oğlu Sadâret Mektûbî Kalemî hulefâsından Rüşdü Bey'in yardımı sayesinde hattat Ali Sâdık hattıyla basılmış (İstanbul 1284), daha sonra Kerküklü Şeyh Muhammed Cemil Tâlebânî tarafından *Cezbe-i Aşk* adıyla yayımlanmıştır (Tahran 1367/1948). **2. Kitâbü'l-Ma'ârif fî şerhi Meşnevî-i Şerîf.** Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sinin ilk on sekiz beytinin Farsça manzum şerhidir. Divanın İstanbul baskısının baş tarafında bulunan risâle (s. 1-25) Musul mektupçusu Hasan Tevfik tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup nüshası mütercimim ailesinde bulunmaktadır. **3. Behcetü'l-esrâr Tercümesi** (İstanbul 1302). Nûreddin Ali b. Yûsuf eş-Şattanûfî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'nin menkıbelerine dair Arapça eserinin tercümesidir. Tâlebânî bu eseri babasının isteğiyle tercüme ettiğini söyler. Mustafa Necati Akın bu çeviriye sadeleştirerek aynı adla yayımlamıştır (İstanbul 2013).

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Müellifleri, I, 131; *Tomar-Kâdiriyye*, s. 56-64; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 139-142; *İzâhu'l-meknûn*, I, 500; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 558; Ata Terzibaşı, *Kerkük Şairleri*, Kerkük 1968, II, 49-54; Yunus Aytan, "Şeyh Ahmed et-Talebânî el-Kerkükî", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, IX, 91-92; a.mlf., "Ziyâüddin-i

Abdurrahmân-ı Hâlis Talabânî", a.e., IX, 129; Suphi Saatçı, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul 1996, s. 312; a.m.f., "Hâlis", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan XX. yy. Yakın Dönem Türk Edebiyatı ve Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı*, Ankara 1997, VI, 349 vd.; C. J. Edmonds, *Kürtler, Türklük ve Araplar* (trc. Serdar Şengül – Serap Ruken Şengül), İstanbul 2003, s. 354; Mustafa Özgür, *Kadiri Yolu: Gerçekte Yaşayanlar ve Yaşatanlar*, İstanbul 2007, s. 17; M. van Bruinessen, "The Qâdiriyya and the Lineages of Qâdirî Shaykhs among the Kurds", *Journal of the History of Sufism*, sy. 1-2, İstanbul 2000, s. 131-149; Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *DİA*, XXIV, 134.

İSA ÇELİK

TÂLEKÂNÎ

(الطالقانی)

Âyetullah Seyyid Mahmûd et-Tâlekânî
(1910-1979)

**1979 İran İslâm Devrimi'nin
gerçekleştirilmesinde
Humeynî ile birlikte hareket eden
Şii âlimi.**

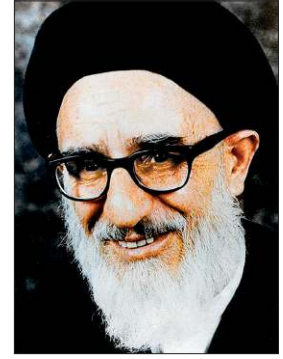
1910-1911 yılında Tahran'ın kuzeybatısında Tâlekân vadisindeki bir köyde doğdu. Babası siyasî konularla da ilgilenen Şii âlimlerinden olup Tahran'da imam ve hatip olarak görev yapıyordu. Bu sebeple Tâlekânî'nin çocukluğu Tahran'da geçti. İlk bilgileri burada aldıktan sonra Kum ve Necef'teki medreselere girdi. Özellikle Âyetullah Hâirî Yezdî'den çok faydalandı. 1939'da Tahran'a döndü ve burada yerleşti. Sipehsâlâr Medresesi'nde ders okutmaya başladı. Aynı yıl içinde, önde gelen âlimler dışında herkesin uymaya mecbur tutulduğu kıyafet kanununa muhalefet ettiği gerekçesiyle Pehlevî idaresi tarafından üç ay süreyle hapsedildi, ardından yönetime karşı faaliyetleri bahane edilerek Tahran dışına sürüldü. Tâlekânî bu dönemde, ulemânın inanç konularında mâruz kaldığı zihni karışıklık ve ülkenin sosyopolitik problemleri yüzünden ümitsizliğe düştü, dinin asıl kaynaklarına ve özellikle derinlemesine tetkik ihtiyacı duyduğu Kur'an'a yöneldi. 1939 yılından itibaren düzenlediği tefsir derslerinde Kur'an'dan seçtiği önemli konuları ulemâ dışındaki insanların da anlayabileceği bir dille ifade etmeye çalıştı. Rızâ Şah Pehlevî'nin 1941'de tahttan uzaklaştırılmasından sonra Tahran'a döndü. Tâlekânî'nin zihnini en çok meşgul eden şey, komünist düşüncesinin İran gençleri arasında hızla yayılabileceği ve onları İslâm'dan uzaklaştıracağı endişesiydi. Zira o dönemde uygulanan baskılar

ve süregelen din anlayışı söz konusu düşünceleri durdurabilecek nitelikte değildi. Bu sebeple cazip bir alternatif ve ideolojik çözüme mutlaka ihtiyaç vardı. Bunun gerçekleşmesi için Mehdi Bâzergân ve Yâdullah Sahâbî ile ortak çalışmalar yaparak çeşitli İslâmî kuruluşlarla irtibat sağladı.

1941-1953 arasında nisbî bir hürriyet ortamının doğması üzerine âlimlerin hiç de âdeti olmayan bazı faaliyetlere girişti, 1946'da Azerbaycan'ı tekrar ele geçiren İran birliklerine katıldı, 1947'de sosyal ve dinî meseleleri tahlil eden radyo konuşmaları yaptı. Bir yıl sonra Tahran'ın merkezinde bulunan Hidâyet Camii imamlığına tayin edildi ve "millî cephe"nin kurulmasıyla birlikte (1949) Hidâyet Camii, Tâlekânî'nin tasarladığı dinî faaliyetler çerçevesinde Başbakan Muhammed Musaddık taraftarlarının merkezi haline geldi. Fakat bu dönemde henüz şöhrete ulaşamadığı için âlimleri millî cephede toplayamadı. 1952 yılındaki parlamento seçimlerinde aday oldu, ancak seçim bölgesinin oyları iptal edildiğinden parlamentoya giremedi. Bununla birlikte Muhammed Musaddık'la ilişkilerini sürdürdü. Başbakan Musaddık'ın petrolü millileştirmesi ve 1953'te meclisi kapatmasından sonra da Millî Mukavemet Cephesi'nde faaliyetlerine devam etti. 1961'de Mehdi Bâzergân'la birlikte İran liberal hareketine katıldı ve 1963'te hapsedildi. Şahın sert rejiminde kendisi için uygulanan aralık hapis ve sürgünler 1978 yılına kadar sürdü.

Tahran'da şah rejiminin sona ermesini isteyen, milyonlarca insanın katıldığı 10-11 Aralık 1978 gösterileri Tâlekânî tarafından düzenlendi. Bu sebeple şah rejiminin devrilmesi ve yeni rejimi kurmak üzere 1 Şubat 1979 tarihinde Humeynî'nin İran'a dönmesinde onun büyük payının olduğu belirtilmektedir. Gerek şah döneminde gerekse İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluşu devrinde Tâlekânî kendi derecesinin üstünde gördüğü Humeynî ile hiçbir anlaşmazlığa düşmedi. Bu arada inkılâp güçlerinin birliğini devam ettirme düşüncesiyle İran liberal hareketiyle olan ilişkisini kesti. İnkılâbın ilk yılında adaylar arasında en çok oyu alarak Tahran'dan Mütahassislar Meclisi'ne seçildi ve Humeynî tarafından Tahran cuma imamlığına tayin edildi. İran anayasa taslağının nihâî şeklinin meclis tarafından kabul edilmesinden kısa bir süre önce 9 Eylül 1979 tarihinde vefat etti.

1960'lı yılların İran'ında dinle devletin birbirinden ayrılmasının gereği öne

Tâlekânî

sürüldüğü zaman ulemâ sınıfı, on ikinci imam düşüncesinin İmâmîyye Şiası'nın toplum hayatındaki yerini kutsal sayan 1906 Meşrutiyet anayasasının ilgili maddelerini muhafaza etmek istiyordu. Mehdi Bâzergân ve Seyyid Hâdî Hüsrevşâhî dinin siyasetten ayrılmasının peygamber geleneğine ters düşeceğini ileri sürerken Tâlekânî de hükmetme yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu belirterek Hz. Muhammed'in hem peygamberlik hem devlet adamlığı özelliğini öne çıkarmış, din-devlet ayrışmasına bütün gücüyle karşı çıkmıştır (Şahruh Ahavî, s. 62-63). Yine o dönemde radikal âlimler arasında sayılan Humeynî, Mahallâtî Şîrâzî ve Sâdık Rûhânî ile aynı düşüncede olan Tâlekânî yoksulların sömürülmesi, devlet kademelerindeki rüşvet, yolsuzluk ve başı bozukluğa son verilmesinin gereğini ortaya koyuyor, İslâm adaletini tesis etme konusunda diğer gruplardan farklı düşünmemekle birlikte tek kişinin yönetimine yahut monarşiye ciddi şekilde sınırlamalar getirilerek kamu yönetiminde kitlelerin sesini duyurabilecek gerçek bir parlamenter sistemin kurulmasını açıkça istiyordu (a.g.e., s. 182-183). Tâlekânî'nin, içinde yaşadığı toplumun idaresini elinde tutan devletin yapısı ve işleyişiyle çelişen bu düşünceleri hapis ve sürgünle karşılık bulmuştur. 1959 sonlarında meclise sunulan toprak reformu kanununa yönelik önemli bir varlık gösteremeyen ulemâ içinde radikal fikirleriyle öne çıkan Tâlekânî'ye göre arazi özel mülk, devlet arazi, vakıf arazi ve ekilip biçilmeyen alanlar olmak üzere dört sınıfta ele alınmalıydı. Topraksız çiftçinin kurtuluşu, toprak ağalarının elinde bulunan ve işlenmeyen bu ölü arazilere bağlıydı. Ona göre ağalar ekip biçtikleri toprakları kullanacak, belirtilen nitelikteki araziler ise topraksız fakir çiftçilere dağıtılacak, böylece ağa baskısına son verilecekti. Hükümet ise bu konuda yapılan anlaşmalarda aracı ve